

УДК 159.9.075:316.624.3

DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2018.4.23>

АЛЛА АНДРІЙВНА ШИЛІНА,

кандидат психологічних наук, доцент,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра соціології та психології;

 <https://orcid.org/0000-0001-7377-0776>,
e-mail: anshyla.a@gmail.com;

ОЛЕКСІЙ МИХАЙЛОВИЧ СКЛЯРОВ,

Харківський національний університет внутрішніх справ (аспірант);

 <https://orcid.org/0000-0003-4156-3080>,
e-mail: aleksei.skiaroff@gmail.com

СПЕЦИФІКА ДОЛАЮЧОЇ ПОВЕДІНКИ У ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКАХ З ТОЛЕРАНТНІСТЮ ДО НЕВИЗНАЧЕНОСТІ ЗАСУДЖЕНИХ ЧОЛОВІКІВ

Представлено результати дослідження толерантності до невизначеності та долаючої поведінки засуджених чоловіків, які відбувають покарання першим і не першим строками. У групах досліджуваних виявлено окремі статистично значущі відмінності між стратегіями долаючої поведінки, а також значущі кореляційні взаємозв'язки між окремими стратегіями та показниками інтолерантності.

Ключові слова: долаюча поведінка, копінг, толерантність до невизначеності, інтолерантність, засуджені чоловіки.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Існуючий на сьогодні підхід до виправлення засуджених не дає позитивного ефекту, тому що не викликає суттєвих позитивних змін як у соціальній поведінці, так і в особистості засудженого. Більше того, в окремих випадках спостерігається протилежний процес, коли перше покарання у вигляді позбавлення волі породжує ще більшу соціальну відчуженість і негативні особистісні зміни, які призводять до рецидивів у вигляді більш тяжких злочинів.

Коли людина опиняється в місцях ув'язнення або відбування покарання, вона стикається з іншими способом життя, культурою, звичаями та ставленням до себе. Важливими психологічними механізмами, що дозволяють засудженому вижити в складних соціальних умовах, адаптуватися до позбавлення волі, є особливості долаючої поведінки чоловіків. Особливу увагу, на наш погляд, слід приділити дослідженню долаючої поведінки засуджених у взаємозв'язках із толерантністю до невизначеності.

Поняття толерантності має декілька визначень. У психологічному словнику Петровського – Ярошевського толерантність визначено як відсутність або ослаблення реагування на будь-які несприятливі фактори в результаті зниження чутливості до їх впливу [1]. П. Ніколсон визначає толерантність через 5 характе-

ристик: наявність відхилення, важливість відхилення, моральну незгоду з тим, що відбувається, здатність придушити відхилення, невтручання [2]. М. Б. Хомяков розуміє толерантність як відмову використовувати силу впливу, протистояння до морально неприйнятному для особистості явища [3, с. 103].

В умовах людського життя невизначеність останнім часом стає нормою, яка може проявлятися в позиції толерантності або інтолерантності до неї. Якщо у випадку прийняття невизначеності людина легше адаптується до мінливого середовища, то у випадку неприйняття вона сприймає невизначені ситуації як джерела загрози.

В. Г. Фельде під толерантністю до невизначеності розуміє рису особистості, яка відображає стійкість до невизначеності в різних сферах життя. Толерантність та інтолерантність до невизначеності характеризуються різним ставленням особистості до умов невизначеності з позитивного чи негативного боку [4, с. 156].

Щодо визначення долаючої поведінки, то Т. В. Крюкова під нею розуміє поведінку, спрямовану на взаємодію з проблемною ситуацією, в ході якої є два варіанти вирішення – або пристосування до ситуації, або її зміна [5, с. 4].

В. В. Пічурін розуміє копінг-поведінку як усвідомлену поведінку, спрямовану на подолання критичних ситуації [6, с. 53], а Р. Лазарус

вважає, що вона є реакцією особистості на стресову ситуацію, при цьому певні стратегії особистість може приховувати [7, с. 20].

Специфіку долаючої поведінки досліджують також у засуджених. Так, В. В. Московченко вважає, що злочин – це вид долаючої поведінки, певний спосіб соціальної адаптації в соціумі [8, с. 6]. К. В. Дмитрієнко розглядала злочин з позиції саморегуляції засуджених, які порушують режим виконання покарань [9]. В. М. Філоненко розглядав долаючу поведінку з боку саморегуляції злочинців-рецидивістів, з позиції адаптації засуджених після звільнення [10]. Ю. В. Александров пов'язував вибір стратегій долаючої поведінки з гендерним аспектом засудженого [11].

Стан дослідження проблеми

Вивченням різних аспектів долаючої поведінки займалися такі вчені, як Ю. М. Антонян, Ю. В. Александров, О. М. Бандурка, Л. М. Балабанова, Н. М. Бамбурак, К. В. Дмитрієнко, В. В. Московченко, А. Є. Левенець, В. В. Проскура, В. М. Філоненко, Л. О. Шевченко та інші. Слід зазначити, що дослідники долаючу поведінку пов'язують з різними психологічними факторами, такими як адаптація, саморегуляція, гендерні особливості. Однак серед наукової літератури практично відсутні дослідження долаючої поведінки стосовно толерантності до невизначеності.

Толерантність до невизначеності передбачає наявність таких психологічних властивостей особистості, які дозволяють їй відносно легко долати напруженість, що виникає у зв'язку з очікуванням постійної новизни та змін. У працях деяких науковців під час дослідження толерантності до невизначеності в засуджених було виявлено такі результати, як загальне зниження толерантності до невизначеності у засуджених за насильницькі злочини, взаємозв'язок толерантності до невизначеності та інтуїції, взаємозв'язок між високим емоційним інтелектом і високим рівнем толерантності до невизначеності хворих засуджених тощо.

На нашу думку, толерантність до невизначеності може впливати на адаптивні чи дезадаптивні стратегії долаючої поведінки, які залежно від рівня толерантності або інтолерантності до невизначеності можуть мати різні варіанти прояву в поведінці засуджених чоловіків.

Мета і завдання дослідження

Метою дослідження є вивчення специфіки долаючої поведінки у взаємозв'язках з

толерантністю до невизначеності засуджених чоловіків. Відповідно до мети дослідження були поставлені такі завдання: виявити окремі аспекти інтолерантності засуджених чоловіків; визначити стратегії долаючої поведінки, проаналізувати особливості їх взаємозв'язку з толерантністю до невизначеності.

Наукова новизна дослідження

Толерантність до невизначеності розглядається нами як чинник, що впливає на долаючу поведінку засуджених чоловіків. Специфіка толерантності до невизначеності та її вплив на долаючу поведінку засуджених має не лише теоретичне, а і безпосереднє практичне значення. Від вирішення цієї проблеми значною мірою залежить ефективність адаптації засуджених до умов депривації, а в подальшому і ресоціалізації, яка може призвести до адаптивного життя в нормальному середовищі.

Матеріали та методи дослідження

У нашому дослідженні взяли участь 20 засуджених чоловіків, які відбувають покарання першим строком у Холодногірській виправній колонії (№ 18), та 20 засуджених, які відбувають покарання не першим строком в Олексіївській виправній колонії (№ 25).

Для вирішення поставлених експериментальних завдань дослідження нами було використано 2 психодіагностичні методики – «Опитувальник способів долаючої поведінки» Р. Лазаруса і С. Фолкман в адаптації Л. І. Вассермана та «Новий опитувальник толерантності до невизначеності» Т. В. Корнілової. Перша з них призначена для визначення копінг-механізмів, способів подолання труднощів у різних сферах психічної діяльності, копінг-стратегій; опитувальник вважається першою стандартною методикою у сфері вимірювання копіngu. Другий опитувальник є російськомовною інтегральною методикою, призначеною для вимірювання такої особистісної характеристики, як толерантність до невизначеності. Для математико-статистичної обробки було використано t-критерій Стьюдента для незалежних груп і кореляційний аналіз Спірмена.

Обговорення результатів дослідження

У таблиці 1 представлено результати дослідження окремих аспектів інтолерантності засуджених чоловіків.

Таблиця 1

Показники окремих аспектів інтолерантності засуджених чоловіків ($M \pm m$)

Групи Шкали	Засуджені, які відбувають покарання не першим строком	Засуджені, які відбувають покарання першим строком	t	p
Толерантність до невизначеності	56,6 $\pm$ 3,5	58,3 $\pm$ 2,3	0,4	–
Інтолерантність	61,2 $\pm$ 2,9	64,6 $\pm$ 3,3	0,7	–
Міжособова інтолерантність до невизначеності	36,3 $\pm$ 2,1	33,3 $\pm$ 1,3	1,2	–

З результатів, наведених у таблиці 1, видно, що у групах досліджуваних засуджених між показниками інтолерантності не було виявлено статистично достовірних відмінностей. В обох групах показник толерантності до невизначеності знаходиться на достатньо високому рівні (56,6 $\pm$ 3,5 та 58,3 $\pm$ 2,3). Це свідчить про те, що для обох груп засуджених практично однаково характерні оптимістична оцінка своєї поведінки, прагнення до змін, новизни, оригінальності.

За такою шкалою, як «Інтолерантність», статистично достовірних відмінностей не виявлено (61,2 $\pm$ 2,9 та 64,6 $\pm$ 3,3). Тобто для засуджених обох груп характерні фокусування на прагненні до ясності, впорядкованості у всьому, а також неприйняття невизначеності.

За показником міжособової інтолерантності до невизначеності достовірних відмінностей також не виявлено (36,3 $\pm$ 2,1 та 33,3 $\pm$ 1,3), що свідчить про прагнення до ясності та контролю в міжособових стосунках.

Таким чином, за результатами дослідження окремих аспектів інтолерантності засуджених, які відбувають покарання першим і не першим строками, не було виявлено вірогідних відмінностей, що свідчить про подібність прояву толерантності до невизначеності у групах досліджуваних чоловіків.

У таблиці 2 наведено результати дослідження долаючої поведінки засуджених чоловіків.

Таблиця 2

Показники долаючої поведінки засуджених чоловіків ($M \pm m$)

Група Шкали	Засуджені, які відбувають покарання не першим строком	Засуджені, які відбувають покарання першим строком	t	p
Конфронтація	58,1 $\pm$ 2,3	51,3 $\pm$ 3,2	1,6	–
Дистанціювання	62,1 $\pm$ 2,3	53,5 $\pm$ 2,9	2,3	0,05
Самоконтроль	56,4 $\pm$ 2,4	45,6 $\pm$ 3,4	2,5	0,05
Пошук соціальної підтримки	49,9 $\pm$ 3,6	42,5 $\pm$ 2,8	1,5	–
Прийняття відповідальності	55,1 $\pm$ 1,9	47,6 $\pm$ 2,7	2,2	0,05
Втеча-уникнення	64,1 $\pm$ 2,1	57,5 $\pm$ 2,8	1,8	–
Планування рішення проблеми	51,3 $\pm$ 2,8	43,5 $\pm$ 3,2	1,8	–
Позитивна переоцінка	56,1 $\pm$ 2,3	49,4 $\pm$ 3,2	1,6	–

Як видно з результатів, представлених у таблиці 2, за шкалою «Дистанціювання» достовірно вищі показники реєструються у групі засуджених, які відбувають покарання не першим строком (62,1 $\pm$ 2,3 та 53,5 $\pm$ 2,9 при $p \leq 0,05$). Це свідчить про те, що таким засудженим більш властиве помірне вдавання до спроб подолання негативних переживань у зв'язку з проблемою за рахунок суб'єктивного

зниження її значущості та ступеня емоційної залученості в неї. Тобто такі особи схильні використовувати інтелектуальні прийоми раціоналізації, перемикання уваги, відсторонення, гумор, знецінення.

За шкалою «Самоконтроль» достовірно вищі показники були виявлені у групі засуджених, які відбувають покарання не першим строком (56,4 $\pm$ 2,4 та 45,6 $\pm$ 3,4 при $p \leq 0,05$). Це

свідчить, що таким особам більш властиві спроби подолання негативних переживань у зв'язку з проблемою за рахунок цілеспрямованого придушення і стримування емоцій, мінімізації їх впливу на оцінку ситуації та високий контроль поведінки, прагнення до самовладання.

За шкалою «Прийняття відповідальності» достовірно вищі показники були виявлені у групі засуджених, які відбувають покарання не першим строком ($55,1 \pm 1,9$ та $47,6 \pm 2,7$ при $p \leq 0,05$). Тобто їм більш властиво визнавати себе суб'єктом своєї ролі у виникненні проблеми і відповідальності за її рішення, в деяких випадках вони схильні до самокритики та самозвинувачення. Вони прагнуть до розу-

міння залежності між власними діями та їх наслідками, готові аналізувати свою поведінку, шукати причини актуальних труднощів в особистих недоліках і помилках.

За результатами дослідження долаючої поведінки можна зробити висновок, що засудженим, які відбувають покарання не першим строком, при подоланні негативних переживань більшою мірою властиво вдаватися до таких стратегій подолання, як дистанціювання, самоконтроль і прийняття відповідальності.

Нами були досліджені взаємозв'язки стратегій долаючої поведінки з показниками толерантності до невизначеності засуджених чоловіків, результати наведено в таблицях 3 та 4.

Таблиця 3

Показники взаємозв'язків толерантності до невизначеності та способів долаючої поведінки засуджених чоловіків, які відбувають покарання першим строком (r)

Шкали	Толерантність до невизначеності	Інтолерантність	Міжособова інтолерантність до невизначеності
Конфронтація	0,323	0,264	0,196
Дистанціювання	0,316	0,461*	-0,024
Самоконтроль	-0,062	0,195	0,079
Пошук соціальної підтримки	-0,029	0,155	0,115
Прийняття відповідальності	0,092	0,053	0,076
Втеча-уникнення	0,295	0,182	0,247
Планування рішення проблеми	-0,110	0,114	0,023
Позитивна переоцінка	-0,185	0,209	0,236

Примітка: * – рівень значущості $p \leq 0,05$.

Таблиця 4

Показники взаємозв'язків толерантності до невизначеності та способів долаючої поведінки засуджених чоловіків, які відбувають покарання не першим строком (r)

Шкали	Толерантність до невизначеності	Інтолерантність	Міжособова інтолерантність до невизначеності
Конфронтація	0,028	0,004	0,124
Дистанціювання	0,188	0,140	-0,091
Самоконтроль	-0,340	0,061	-0,045
Пошук соціальної підтримки	0,071	0,345	-0,227
Прийняття відповідальності	0,445*	0,453*	0,363
Втеча-уникнення	0,098	0,150	0,063
Планування рішення проблеми	0,105	0,312	-0,110
Позитивна переоцінка	0,003	0,446*	-0,180

Примітка: * – рівень значущості $p \leq 0,05$.

Із результатів, наведених у таблиці 3, бачимо, що існує статистичний взаємозв'язок між шкалою «Дистанціювання» та шкалою

«Інтолерантність» ($r=0,461$, $p \leq 0,05$). Це свідчить про те, що зростання кількості спроб подолання негативних переживань за рахунок

суб'єктивного зниження їх значущості та ступеня емоційної залученості під час використання інтелектуальних прийомів раціоналізації призводить до підвищення інтолерантності до невизначеності у групі засуджених, які відбувають покарання першим строком.

За іншими показниками толерантності до невизначеності та способів долаючої поведінки у засуджених, які відбувають покарання першим строком, значущих взаємозв'язків не виявлено.

Із результатів, наведених у таблиці 4, ми бачимо, що існує статистичний взаємозв'язок між шкалами «Прийняття відповідальності» та «Толерантність до невизначеності» ($r=0,445$, $p\leq 0,05$). Виходячи з цього, можна сказати, що визнання суб'єктом своєї ролі у виникненні проблеми та зростання відповідальності за її вирішення, готовність аналізувати свою поведінку, шукати причини актуальних труднощів в особистих недоліках і помилках призводить до підвищення толерантності до невизначеності. Толерантність до невизначеності проявляється в оптимістичній оцінці своєї поведінки та прагненні до змін, новизни, оригінальності.

Виявлено взаємозв'язок між шкалами «Прийняття відповідальності» та «Інтолерантність до невизначеності» ($r=0,453$, $p\leq 0,05$). Тобто визнання важливості своєї ролі та зростання відповідальності за вирішення проблеми, аналітичний підхід до її вирішення, пошук особистих недоліків у засуджених чоловіків, які відбувають покарання не першим строком, призводить до підвищення рівня інтолерантності, тобто прагнення до ясності, правил і принципів у справах.

Також виявлено статистично значущий взаємозв'язок між шкалами «Позитивна переоцінка» та «Інтолерантність до невизначеності» ($r=0,446$, $p\leq 0,05$). Це свідчить про те, що вдавання засуджених чоловіків, які відбувають покарання не першим строком, до спроб

подолання негативних переживань, пов'язаних з проблемами, за рахунок їх позитивного переосмислення призводить до підвищення інтолерантності.

Таким чином, аналіз взаємозв'язків толерантності до невизначеності та способів долаючої поведінки засуджених чоловіків, які відбувають покарання не першим строком, показав, що прийняття засудженими цієї групи на себе відповідальності призводить як до толерантності до невизначеності, так і до інтолерантності. Можливо, це пов'язано з рівнем оцінки засудженими своєї відповідальності, тобто зростання рівня відповідальності призводить до інтолерантності, а зниження – до толерантності.

Висновки

За результатами дослідження окремих аспектів інтолерантності засуджених, які відбувають покарання першим і не першим строками, не було виявлено вірогідних відмінностей, що свідчить про подібність прояву толерантності до невизначеності. Засудженим, які відбувають покарання не першим строком, у процесі подолання негативних переживань властиво вдаватися до таких стратегій, як дистанціювання, самоконтроль і прийняття відповідальності. Збільшення дистанціювання призводить до зростання інтолерантності до невизначеності у групі засуджених, які відбувають покарання першим строком. Прийняття на себе відповідальності засудженими чоловіками, які відбувають покарання не першим строком, призводить як до толерантності до невизначеності, так і до інтолерантності.

Виявлений взаємозв'язок з окремими способами долаючої поведінки та толерантності до невизначеності у групах засуджених чоловіків потребує подальшого дослідження, зокрема з позиції інших стратегій і складових толерантності до невизначеності.

Список бібліографічних посилань

1. Психология : слов. / под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. 2-е изд., испр. и доп. М. : Политиздат, 1990. С. 401.
2. Николсон П. П. Толерантность как моральный идеал : пер. с англ. *Вестник Уральского межрегионального института общественных наук*. 2001. Вып. 1. С. 129–147. (Пер. с англ. по изд.: Nicholson P. P. Toleration as a Moral Ideal // *Aspects of Toleration. Philosophical Studies* / ed. by J. Horton and S. Mendus. London ; N.Y. : Methuen, 1985. P. 158–173). URL: http://elar.urfu.ru/bitstream/10995/28803/1/vestnik_mion_2001_1_07.pdf (дата звернення: 10.12.2018).
3. Хомяков М. Б. Толерантность: парадоксальная ценность. *Журнал социологии и социальной антропологии*. 2003. Т. VI, № 4. С. 98–112. URL: http://www.jourssa.ru/sites/all/files/volumes/2003_4/Khomyakov_2003_4.pdf (дата звернення: 12.12.2018).
4. Фельде В. Г. Соотношение понятий «толерантность» и «терпимость». *Омский научный вестник. Серия «Общество. История. Современность»*. 2012. № 4 (111). С. 155–158.

5. Крюкова Т. Л. Методы изучения совладающего поведения: три копинг-шкалы. Кострома : Аванта, 2007. 60 с.
6. Пічурін В. В. Копінг-стратегії студентів і психологічна готовність до професійної праці. *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту*. 2015. № 2. С. 53–59. DOI: <https://doi.org/10.15561/18189172.2015.0209>.
7. Лазарус Р. Стресс, оценка и копинг. М. : Медицина, 1984. 131 с.
8. Московченко В. В. Психологічні особливості життєздатності неповнолітніх засуджених чоловічої статі : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.06. Харків, 2017. 23 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/2609> (дата звернення: 15.12.2018).
9. Дмитрієнко К. В. Особливості емоційної регуляції поведінки засуджених, що порушують режим утримання у місцях позбавлення волі. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Психологія»*. 2010. № 902, вип. 43. С. 49–53.
10. Філоненко В. М. Особливості особистісної саморегуляції злочинців-рецидивістів. *Право і Безпека*. 2016. № 2 (61). С. 140–145.
11. Регішевська В. В., Александров Ю. В. Копінг-стратегії злочинців: гендерний аспект // Гендерна політика очима української молоді : матеріали X Регіон. наук. конкурсу молодих вчених (м. Харків, 30 листоп. 2016 р.) / Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. Харків, 2016. С. 315–319. URL: http://eprints.kname.edu.ua/44397/1/36ірінк_28-315-319.pdf (дата звернення: 19.12.2018).

Надійшла до редколегії 20.12.2018

ШИЛИНА А. А., СКЛЯРОВ А. М. СПЕЦИФИКА СОВЛАДАЮЩЕГО ПОВЕДЕНИЯ ВО ВЗАИМОСВЯЗЯХ С ТОЛЕРАНТНОСТЬЮ К НЕОПРЕДЕЛЁННОСТИ ОСУЖДЁННЫХ МУЖЧИН

Представлены результаты исследования толерантности к неопределённости и совладающего поведения осуждённых мужчин, отбывающих наказание первым и не первым сроками. В группах испытуемых были обнаружены отдельные статистически значимые различия между стратегиями совладающего поведения, а также значимые корреляционные взаимосвязи между отдельными стратегиями и показателями интолерантности.

Ключевые слова: *совладающее поведение, копинг, толерантность к неопределённости, интолерантность, осуждённые мужчины.*

SHYLINA A. A., SKLIAROV O. M. SPECIFICITY OF OVERCOMING BEHAVIOR WITHIN RELATIONSHIP TO TOLERANCE TO UNCERTAINTY OF CONVICTED MEN

It has been noted that a person during the execution of a sentence encounters other ways of life, culture, customs and attitudes towards him. Important psychological mechanisms that allow a convicted person to survive in difficult social conditions, to adapt to imprisonment, are strategies of overcoming behavior and tolerance to uncertainty. Tolerance to uncertainty allows the convicts to overcome easily the tension that arises in connection with expectations of constant novelty and changes.

The author of the article has presented the results of the study of tolerance to uncertainty and overcoming behavior of convicted men, who serve punishment for the first time and those who not.

Ways of Coping Questionnaire (R. Lazarus and S. Folkman in the adaptation of L. I. Wasserman) and New Questionnaire on Tolerance to Uncertainty by T. Kornilova were used for the pilot study. The t-criterion Student for independent groups and the Spearman correlation analysis were used for mathematical and statistical processing.

It has been revealed that convicts who serve sentences not for the first time more often use strategies of distancing, self-control and responsibility. Instead, the convicts who serve first sentences manifest the relationship between the level of intolerance and the distancing strategy. The growth of intolerance of convicts who serve the punishment not for the first term, leads to the propensity to overcome the problem through intellectual methods of rationalization, switching attention, removal, humor, depreciation.

Keywords: *overcoming behavior, coping, tolerance to uncertainty, intolerance, sentenced men.*